

Кальниш Юрій Григорович – докторант Національної академії державного управління при Президентові України. Закінчив у 1995 році філософський факультет Національного університету імені Тараса Шевченка. Кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник. Тривалий час працював у центральних органах виконавчої влади України. Автор 50 наукових праць, в тому числі монографії та чотирьох навчальних посібників. Коло наукових інтересів – політична аналітика, теорія та історія державного управління.

Державно-управлінські механізми сприяння формуванню політичної культури громадянського суспільства в Україні

У статті названо, укладено в логічно-цілісну систему та описано концептуальні засади формування політичної культури громадянського суспільства. На цій теоретико-методологічній основі визначено механізми участі держави в цьому процесі.

The task of the article is definition, the conclusion in logic – complete system and the description of conceptual bases of formation of political culture of a civil society, with the purpose of the further definition on their basis of corresponding administrative mechanisms.

Широке та всебічне залучення громадян до свідомої активної співпраці в політичному процесі національного державотворення, забезпечення їх конституційного права на участь в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні є, без перебільшення, найпотужнішим механізмом втілення демократії в сучасному громадянському суспільстві. В країнах розвиненої демократії, як на рівні національного законодавства, так і на рівні урядової політики та в діяльності місцевих органів влади й органів місцевого самоврядування функціонує історично і культурно сформована на протязі століть система здійснення загального народовладдя. Отже ми цілком маємо право казати про існування певної культури політичного процесу в громадянському суспільстві. До того ж в правовій державі ця культура – насамперед – правова. Звичайно, що носіями цієї культури є не лише органи державної влади, а в першу чергу – громадяни країни.

На жаль, в нашій країні досі мають місце деякі складності у формуванні політичної культури громадянського суспільства. Ці складності відчувалися протягом всього процесу незалежного державотворення. Час від часу

проблема несформованості політичної культури населення України загострюється, призводячи до екстремальних ситуацій в державі. Найактуальнішими серед проблем політичної культури суспільства в Україні лишаються:

- наявність у свідомості громадян України, які належать до старшого покоління і являють в сукупності значну частку політично активного населення, певного антагонізму політичної культури, що світоглядно детермінований політичною культурою тоталітарної держави, частиною якої ще не так давно була Україна;
- невисока політична грамотність основної частини населення, певна апатія, настороженість, інколи – роздратованість у стосунках з державою. Актуальним лишається питання підвищення довіри населення до влади;
- низька політична активність і взагалі громадянська пасивність значної частини української молоді, соціально розчарованої і незадоволеної своїм соціальним становищем.

На хвилі революційних подій політичні соціологи спостерігали певні зміни суспільно-політичної свідомості, які свідчили на користь підйому політичної культури значної частини населення України. Однак цими висновками не

слід захоплюватися. Практику революційних збурень абсолютно не варто зараховувати в актив політичної культури демократичного суспільства. Навіть культура політичного протесту має бути відпрацьованою громадянським суспільством найкращим чином.

На цьому фоні найбільш активні учасники політичного процесу – суб'єкти влади, політична еліта – відповідно формують власну свідомість і політичну культуру, зокрема у виборчому процесі, в якій, на жаль, завжди лишається місце різного роду зловживанням.

Ці проблеми гостро відчуваються. Але, з рештою, в українському суспільстві переважають позитивні процеси демократичного державотворення, про що свідчить досвід останніх президентських виборів і реформаторські прагнення нової влади.

Питання про шляхи формування політичної культури демократичного громадянського суспільства в Україні не є новим для вітчизняної політичної науки. Його висвітленню протягом багатьох років приділяли значну увагу політологи: Д.І.Видрін, Б.А.Гаєвський, О.П.Дем'янчук, В.А.Рєбало, С.Г.Рябов [3-5] та багато інших. Ними зокрема підкреслювалася і особлива роль держави в цьому процесі. Однак, за відсутності чітких державно-управлінських механізмів, процес формування політичної культури населення і досі розвивається хаотично, загрожуючи суспільству деструктивними рецидивами антидемократичних політичних ідеологій.

Завдання цієї роботи полягає в тому, щоб визначити, укласти в логічно-цілісну систему та описати концептуальні засади формування політичної культури громадянського суспільства, з метою подальшого визначення на їх основі відповідних управлінських механізмів.

Політичний процес втілюється в системному комплексі складових, що загалом формують політичну культуру його учасників. Фундаментальними складовими культури учасників політичного процесу є:

- політична *грамотність*;
- політична *свідомість*;
- політична *поведінка*.

Політична грамотність являє собою сукупність знань громадянами своїх конституційних прав і обов'язків, розуміння механізмів дії і взаємодії складових політичного процесу та усвідомлення свого місця і ролі у цьому процесі.

Отже, ключовими поняттями політичної грамотності громадян є: *знання, розуміння і усвідомлення*.

Цим визначаються і основні засоби підвищення політичної грамотності, а саме:

- активне поширення політичної інформації, широке розповсюдження матеріалів з питань політичного процесу в демократичному

суспільстві. Як і Конституція України, ці інформаційні матеріали повинні бути легко доступними для громадянина. В ідеалі – не лише в офіційних виданнях держави, бібліотеках чи на виборчих дільницях, а і в кожному газетному кіоску, навіть у власній поштової скриньці кожен громадянин має знайти невеликі за обсягом популярні видання з політичних питань;

- активне роз'яснення особливостей політичного процесу, створення різного роду наукових і науково-практичних коментарів до нього, запровадження низки просвітніх заходів. На робочому місці, за місцем проживання чи навчання кожен громадянин має отримати змогу відвідати безкоштовно лекторії з політичної освіти. Приміром, при виборчих дільницях такі лекторії повинні функціонувати щоденно, у період підготовки до виборів, являючи собою щось на зразок “школи виборців”;
- активна пропаганда політичного процесу – включає в себе, насамперед, організацію низки громадських заходів на підтримку демократичного державотворення, створення інформаційних і навчальних радіо- і телепрограм, іншу агітацію з метою залучення до участі у політичному процесі якомога більшого кола громадян. При організації цих заходів державою, місцевими органами виконавчої влади, неодмінною умовою є утримання від агітації за будь-яку конкретну політичну програму, партію, виборчий блок чи політика. Адже метою пропаганди політичного процесу є сприяння усвідомленню громадянами свого місця і ролі у політичному процесі, спонукання їх до активної участі у ньому, а ні в якому разі не підтримка державою певної політичної ідеології, що само по собі вже буде порушенням Конституції України.

Таким чином, ключовим поняттям формування політичної грамотності громадян відповідають засоби:

- поширення політичної інформації → знання;
- роз'яснення політичної інформації → розуміння;
- пропаганда демократії → усвідомлення.

Демократична концепція політичної освіти населення передбачає доступність, відкритість і прозорість політичної інформації; політичний плюралізм і доктринальну неупередженість; об'єктивність висвітлення політичного процесу.

Політична свідомість громадянина являє собою світоглядну основу поведінки суб'єкта політичного процесу, яка ґрунтується на політичній грамотності і визначає систему поглядів й морально-етичних норм щодо його участі у політичному процесі.

В демократичному громадянському суспільстві

політична свідомість громадянина складається з ключових понять: *лояльність, переконаність, активність*.

Лояльність (від франц. *loyal – чесний, вірний*) громадянина – це, насамперед, повага до Конституції та законодавства країни, коректність, відмова від будь-яких протиправних чи осудних або недоброчесних дій, висловлювань стосовно держави тощо.

Політична переконаність громадянина полягає в усвідомленні ним справедливості державної влади, її ефективності, суспільній корисності. Але, насамперед, це впевненість громадянина в тому, що його громадянські права ні в якому разі не будуть ушкоджені. На відміну від звичайної політичної лояльності, яка може ґрунтуватися на принципі “*Моя держава не права, але це – моя держава*”, політична переконаність ґрунтується на принципі “*Моя держава права – адже вона справедлива*”.

Ми знаємо приклади в законодавстві навіть тих країн, суспільно-політичний устрій яких розглядається як один із класичних зразків демократії, коли громадяни заохочуються до участі у політичному процесі через пряму дію норм виборчого законодавства. Участь у виборах розглядається як неодмінний громадський обов’язок, а неучасть – карається різного роду формальними стягненнями. На відміну від таких засобів, реальна політична активність громадян, яка ґрунтується на їх переконаності, є, без сумніву, більшою запорукою ефективності політичного процесу.

З цією метою здійснюється вивчення апробованих і пошук нових форм агітації і організації роботи з населенням і засобами масової інформації, ознайомлення з методами аналізу та прогнозування участі громадян у політичному процесі, усвідомлення обов’язковості додержання Конституції та законодавства. Тут важлива роль належить лекторіям, політико-правовим клубам і центрам, що можуть утворюватися політичними партіями та іншими об’єднаннями громадян. Демократична держава має сприяти подібній діяльності цих громадянських інституцій.

Не останню роль в процесі вироблення та реалізації державної політики, спрямованої на формування політичної лояльності громадян, відіграє політичний моніторинг суспільної свідомості населення. В демократичному суспільстві влада, як ніхто інший, зацікавлена в тому, щоб знати політичні настрої своїх громадян, принаймні з метою вжиття заходів для формування власного позитивного політичного іміджу.

Зрештою, вищою формою втілення політичної культури громадян є їх політична *поведінка*.

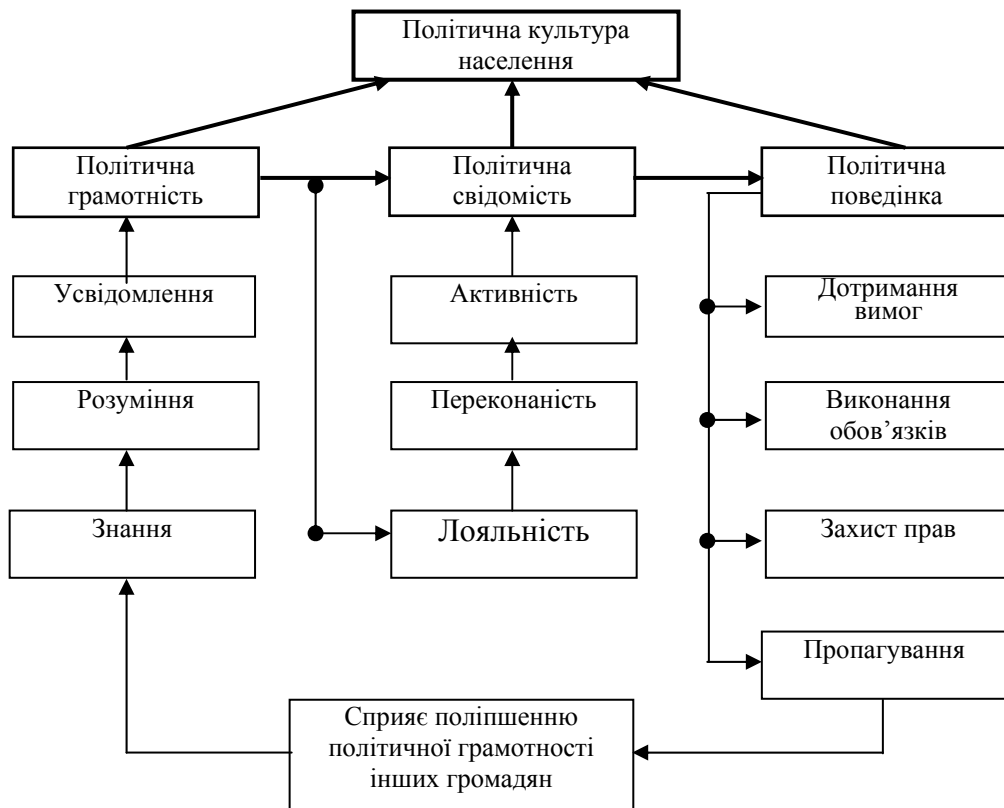
У найширшому вигляді політична поведінка свідомих учасників державотворчого процесу не зводиться лише до реалізації конституційних прав

і обов’язків (здійснення їх приписів у практичних діях) і включає в себе крім *дотримання, виконання, використання* ще і *пропагування* складових цивілізованого демократичного політичного процесу.

- дотримання норм демократичного політичного процесу – форма реалізації забороняючих правових норм, яка полягає у пасивній поведінці суб’єктів, вчинюваній незалежно від їх власного бажання (наприклад, неприпустимість: пропаганди фашизму, війни; розпалювання національної та релігійної ворожнечі; змови з метою повалення конституційного ладу; тероризму тощо);
- виконання норм демократичного політичного процесу – форма реалізації зобов’язуючих правових норм, яка полягає в активній поведінці суб’єктів, що здійснюється ними незалежно від їх власного бажання (наприклад, захист своєї країни, сплата податків, запобігання протиправним діям інших осіб тощо);
- використання норм демократичного політичного процесу – форма реалізації уповноважуючих правових норм, яка полягає в активній поведінці суб’єктів, що здійснюється ними за їх власним бажанням (наприклад, об’єднання в політичні партії, участь у виборах, проведення громадянських акцій тощо);
- пропагування демократичного політичного процесу – не є обов’язковою формою політичної поведінки, але вона є бажаною складовою для громадянсько свідомого учасника політичного процесу, будь то сам громадянин, політична партія, чи громадська організація або державний орган, який забезпечує демократичний політичний процес.

Крім власної свідомості громадян – учасників політичного процесу, головним гарантом їх правової поведінки в політичному процесі є держава. Отже, органи виконавчої влади повинні:

- оперативно вживати необхідних заходів для забезпечення неухильного дотримання посадовими особами вимог Конституції та законодавства з політичних питань, що належать до їх відання, і насамперед стосуються неупередженого ставлення до політичних партій;
- сприяти, разом з державними та комунальними засобами масової інформації, правоохоронними органами, діяльності утворених політичними партіями та громадськими організаціями просвітницьких центрів з метою всебічного висвітлення політичного процесу та оперативного поширення політичної інформації;
- забезпечити разом з правоохоронними

Загальна структура політичної культури громадянського суспільства та логіка її формування

Відповідно до складових описаної структури політичної культури, держава, як об'єктивно зацікавлений учасник демократичного політичного процесу повинна застосовувати певні управлінські механізми впливу на формування цієї культури. В узагальненому вигляді до числа таких державно-управлінських механізмів слід віднести: *стримування, заохочування, сприяння, спостереження та реагування.*

При формуванні структури політичної грамотності громадян доцільно застосовувати механізми заохочування та сприяння. Держава доступними їй засобами заохочує політико-просвітницьку та політико-інформаційну діяльність політичних партій, громадських організацій, навчальних закладів, засобів масової інформації, науковців. Держава також через органи виконавчої влади та місцевого самоврядування сприяє цій діяльності шляхом цільового фінансування, надання пільгового оподаткування, безкоштовного ефірного часу тощо.

При формуванні структури політичної свідомості громадян ефективними зарекомендували себе засоби спостереження та реагування. Відповідним органам державної влади та місцевого самоврядування силами професійних наукових спільнот потрібно організувати активний процес політичного моніторингу громадської думки. На основі

результатів цього моніторингу слід своєчасно вносити корективи в державну політику на національному, регіональному та місцевому рівнях, при потребі – вживати додаткових роз'яснювальних заходів.

При формуванні структури політичної поведінки громадян, як правило, вживаються заходи заохочування та сприяння, але при потребі – і стримування. В усіх випадках тут дуже важливо не допускати відання переваги лише певним політично орієнтованим структурам громадянського суспільства. У останньому випадку головне, щоб заходи стримування здійснювалися виключно в правовому полі.

На останок, слід зазначити, що у сучасному світі нема розвиненого цивілізованого суспільства, в якому не використовувалося б, не культивувалося б поняття демократія. Тому правильне розуміння тих явищ, які цим поняттям відображаються, набуває безпосередньо світоглядного значення. Світогляд людини не може бути повним, досконалим, якщо у ньому відсутні знання щодо сутності демократії. Отже формування демократичної політичної культури є важливим складником формування особистості громадянина і громадянської культури суспільства загалом. Саме тому цим питанням зараз в Україні надається найважливішого

значення.

З метою забезпечення широкої та всебічної, свідомої участі громадян в політичному процесі національного державотворення, зміцнення в Україні народовладдя, розвитку громадянського суспільства надалі потрібно:

1. Визнати створення ефективних організаційних і правових умов для всебічного підвищення політичної культури, формування високої громадянської свідомості, патріотизму та політичної активності населення України, зміцнення гарантій реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, підтримання постійного політичного діалогу з усіма соціальними групами громадян, створення можливостей для вільного, об'єктивного висвітлення політичних процесів засобами масової інформації, пріоритетними завданнями Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади.
2. Кабінету Міністрів України:
 - сприяти політико-просвітницькій діяльності політичних партій та громадсько-політичних об'єднань;
 - здійснити додаткові заходи із запровадження більш ефективних форм роботи органів виконавчої влади, спрямованої на підвищення політичної культури, формування високої громадянської свідомості, патріотизму та політичної активності населення України;
 - розробити і затвердити Положення про політико-просвітницьку роботу органів виконавчої влади з населенням;
 - забезпечити створення консультаційних центрів політико-просвітницької роботи з населенням при Кабінеті Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, для здійснення організації та координації заходів із підвищенням політичної культури громадян, залучивши до роботи в них представників політичних партій, громадських об'єднань, органів місцевого самоврядування та засобів масової інформації, затвердити відповідні положення про такі центри, створити необхідні умови для їх роботи;
 - організувати із залученням засобів масової інформації широке роз'яснення політичних процесів, ролі та можливостей участі громадян в їх реалізації, значення їх активної конструктивної участі в політичному житті для сучасного національного державотворення, ефективного вироблення та реалізації державної політики.
3. Міністерствам, іншим центральним органами виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:
 - ужити заходів, спрямованих на розвиток партнерських відносин з політичними партіями, громадсько-політичними об'єднаннями, політично активними групами населення України, з метою забезпечення всебічного підвищення ефективності їх політико-просвітницької діяльності;
 - вживати додаткових роз'яснювальних заходів з метою попередження деструктивних проявів політичної активності населення.
4. Міністерству освіти і науки України, Головному управлінню державної служби України разом із міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, у сфері управління яких перебувають відповідні навчальні заклади, забезпечити у процесі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців більш широке вивчення ними сучасних політичних технологій, політичної аналітики та методів організації й проведення політико-просвітницької роботи з населенням.
5. Міністерству освіти і науки України спільно з Національною академією наук України, іншими державними науковими та навчальними закладами:
 - розробити та впровадити цикли політико-просвітницьких лекцій для населення;
 - започаткувати серію науково-просвітницьких популярних видань з політичної тематики для населення.
6. Державному комітету телебачення і радіомовлення України, державним регіональним телерадіомовним компаніям, разом з державними науковими та навчальними закладами забезпечити розроблення та проведення на державних телерадіомовних каналах циклу просвітницьких передач з політичної тематики для населення.
7. Головному управлінню державної служби України:
 - вжити додаткових заходів щодо забезпечення політичної лояльності та неупередженості державних службовців;

ЛІТЕРАТУРА

1. Валецький О.Л. Структура сучасних викликів політичній стабільності // Актуальні проблеми державного управління: Наук. зб. ХФ УАДУ. – Х., 2000. – № 3 (8). – С. 7-13.
2. Вибори – шлях до демократичного суспільства: Метод. Матеріали з питань виборчого процесу / За заг. ред. В.М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2002.
3. Дем'янчук О.П. “Державна політика” та “Публічна політика”: варіанти перехідного періоду // Наук. зап. Нац. ун-ту “Кієво-Могилянська академія”. – К., 2002. – Т. 18. – С. 31-36.
4. Ребало В.А. Политическая культура личности: теоретико-методологические основания исследования и формирования: Автореф. Дис. д-ра филос. наук. – М., 1991. – 47 с.
5. Рябов С.Г. Основи політичної культури: виборчий процес // Розбудова держави. – 1997. – № 9-12; 1998. – № 1.

Надійшла до редколегії 11.03.2005 р.